

Cirkevné umenie, od apoštolov po vek katedrál

Stanislav Trebatický

3. augusta 2020 ✚ Kultúra

Náboženstvo je prameňom umenia

V súčasnej dobe sa často hovorí o „náboženskom umení“ ako o jednej zo špecifických foriem umenia. Vytvára sa dojem, ako by sakrálne umenie bolo akýmsi výhonkom na strome umenia, ktorý vyrástol z dôvodov úzkych potrieb náboženského kultu. V skutočnosti boli však náboženstvá, od najstarších čias, príčinou umenia. Umenie malo vždy v prvom rade rituálny a náboženský charakter. Bolo to tak napríklad aj v starovekej Indii a v starom Grécku. Vo všetkých kultúrach bol náboženský kult dôvodom kopírovania a modifikovania Bohom stvorenej prírody.

Toto umenie, od počiatkov znečisťované ohavnosťami modloslužby, bolo príchodom Spasiteľa pozdvižené z blata a povýšené k oslave kresťanského náboženstva. Prameňom kresťanského umenia sa stala liturgia, rôzne bohoslužobné úkony vyvierajúce z centra obety sv. omše a rozvíjajúce sa do pestrosti a členitosti. Modlitba verejná i súkromná, život Cirkvi vo všeobecnosti, sa stali v priebehu stáročí podnetom pre vznik nových umeleckých štýlov, ktoré pri službe Bohu zohľadňovali rôzne dobové či lokálne podnety, popri zachovávaní určitého univerzálneho a nemenného umeleckého kánonu, ktorý by sme mohli nazvať klasickým.

Liturgia Cirkvi sa začala rozvíjať hneď po Nanebovstúpení Božieho Syna. Bohoslužobné náradie: kalichy, patény, oltáre, ornáty absorbovali do svojho štýlu podnety z hebrejského a helenistického kultúrneho okruhu. Postupom času sa pridávalo zobrazovanie výjavov z Nového Zákona, ktoré malo funkciu vyučovaciu i modlitebnú. Vznikali obrazy svätých, ktoré veriacim umožňovali v rámci súkromnej aj verejnej modlitby prosebný kontakt s príslušníkmi Cirkvi, povýšenými k sláve Nebeského kráľovstva a ich uctievanie. Počas dvoch tisícročí existencie kresťanstva sa rozvinulo umenie, vyrastajúce z liturgických koreňov, do mohutného a košatého stromu, presahujúceho pôvodný religiózny zdroj. Avšak umenie, pôvodne kresťanské, z ktorého sa vyvinulo umenie európske a nakoniec aj svetové, sa v modernej dobe transformovalo do podoby, ktorá len veľmi vzdialene pripomína pôvodný zdroj.

S. CLEMENTE—ROME

Photo: Alinari

interiér románskeho kostola

zdroj: wikimedia commons

Cirkev, evidentne unavená z nasledovania moderného vývoja, stojí pred výzvou poznania limitov prispôsobenia a nasledovania sveta. Jedinou možnosťou pre načerpanie nových síl je pohľad späť, pretože neustále pozeranie vpred, sa ukázalo ako niečo, čo zanáša samotný prameň kresťanského umenia, liturgiu nezdravými nánosmi modernizmu. Tento pohľad späť je pohľadom na krásu, ktorá nám, v spojení s vierou a rozumom, ukážu cestu von z bludiska liturgického experimentovania, k liturgii večnej a nemennej. Preto by sa mal každý katolícky kresťan, ktorý berie vážne obeť sv. omše, oboznámiť aspoň so základmi umeleckých slohov, ktoré formovala liturgia a ktoré spätne odeli liturgiu do jej krásy.

Umenie Cirkvi do Milánskeho ediktu

Opatrnosť pred prenasledovateľmi bránila kresťanom v prvých storočiach stavať okázalé a vyzdobené stavby. Nebola to, ako to radi hovoria modernisti, identita prvotnej Cirkvi, ale núdza, strach a štátny teror, čo bránilo kresťanom naplno rozvinúť umelecký štýl prameniacy z ich náboženstva. V lokalitách, kam nesiahala moc Ríma, sa však dochovali pod nánosmi pôdy ucelené artefakty, ktoré dokazujú, že katolícki kresťania už pre rokom 313 stavali kostoly s rovnakým interiérom ako po víťazstve kresťanstva. Typickou ukážkou je archeológmi odkrytý kostol v sýrskom meste Dura-Europos, ktorý bol postavený pred rokom 265. V tom roku Parti obliehali mesto a obrancovia kostol zasypali zo strategických dôvodov.

Na stenách baptistéria môžeme jasne vidieť odkryté maľby zobrazujúce výjavy z Nového a Starého zákona (Uzdravenie chromého, Pána Ježiša kráčajúceho po hladine jazera, Tri Márie pri Kristovom hrobe). Maľby nie sú osamelé, ale pokrývajú celú plochu stien, taktiež oblúk, nachádzajúci sa naľavo od nich, je bohato zdobený, čo odporuje protestantským bájkam o nechuti ranej Cirkvi k zdobeniu chrámov a maľbám. Štýlovo zapadajú tieto maľby do dobového umenia neskorej Rímskej ríše, ktoré eklekticky využívalo helenistickú bázu obohatenú o lokálne podnety. Cirkev vtedy ešte umenie neformovala, vzhľadom na svoj stav prenasledovaného náboženstva, ale úplne na umení participovala a umenie bolo jej integrálnou súčasťou. Navyše môžeme konštatovať, že poznáme len rok zničenia kostola (265). Je pravdepodobné, že vznikol oveľa skôr, čo posúva jeho výzdobu možno až pred rok 200.

Najvýraznejšie sa bohoslužobné umenie prejavilo v katakombách, v ktorých prví kresťania pochovávali svojich mŕtvych. Tam sa aj ukrývali a na sarkofágoch mŕtvych svätcov konali obeť sv. omše. Bohatá výzdoba sa nachádza v Kalixtových katakombách. Nástenná maľba v nich odkrytá predstavuje Nebeský Raj a obsahuje rastlinné aj zvieracie motívy. Je zaplnená ľudskými postavami spasených, velebiacich Boha. Štýlovo sú kompatibilné s bežnou nástennou výzdobou v rímskych domácnostiach a potvrdzujú plné zapojenie bežného umenia do služieb náboženstva. Obzvlášť zdobené boli sarkofágy. Boli na nich výjavy zo života svätcov a Pána Ježiša.

románsky relikviár

zdroj: wikimedia commons

Krásnym príkladom pôvodu liturgickej tradície je priestor v katakombách na Via Latina z polovice 4. storočia. Na prvý pohľad v ňom poznávame štruktúru, ktorú má dnes presbytérium: v pozadí vidíme miesto uloženia sarkofágu, ktorý slúžil ako oltár a na ktorom prebieha obeta sv. omše. Pred vstupom do priestoru sú dokonca mriežky oddeľujúce ho od okolia, nad nimi je oblúk. Nad oltárom je oblúk, ktorý pripomína bohostánok. Keďže doska oltára je zamurovaná do steny, tak neprichádza do úvahy slúženie sv. omše tvárou k ľudu.

Románsky a byzantský štýl

Presadenie kresťanstva počas vlády cisára Konštantína Veľkého znamenalo plné rozvinutie umeleckého potenciálu Cirkvi. Už hneď v 4. storočí začali vznikať monumentálne stavby, ako napríklad pôvodný Chrám sv. Petra postavený samotným cisárom Konštantínom, katedrála v Aquileji, či pôvodný Chrám Božieho hrobu v Jeruzaleme ako aj Chrám Narodenia Pána.

Táto prudká aktivita, okamžite po oslobodení kresťanstva, by bola nepochopiteľná, pokiaľ by predkonštantínovská Cirkev odmietala umenie, obetu sv. omše, krásu liturgie a pod., ako to tvrdia rôzni apologéti „návratu k prvotnej Cirkvi“. Naopak. Dlho potlačovaná ambícia, potupená obzvlášť posledným Diokleciánovým prenasledovaním, ktoré zničilo obrovské množstvo kresťanských pamiatok, sa okamžite realizovala, a to natolko, že samotní kresťania búrali staré kostoly, ktoré považovali za nedôstojné a nahrádzali ich honosnými a impozantnejšími.

Štýlovo sa zvykne hovoriť o románskom slohu. Tento štýl by sme mohli nazvať transformáciou rímskeho umenia na kresťanské. Aj keď sa rozlišujú rôzne obdobia v tomto štýle, lokálne a národné zvláštnosti, ktoré majú veľký význam pre historikov umenia, ale menší pre veriaceho katolíka, tak môžeme povedať, že románske umenie sprevádzalo Cirkev v rôznych modifikáciách od 4. storočia až do 12. storočia, čiže 800 rokov; v niektorých okrajových lokalitách samozrejme aj dlhšie. Dalo by sa teda povedať, že máme do činenia s najvýraznejším a svojím spôsobom najautentickejším prejavom kresťanského umenia.

románsky oltár

zdroj: wikimedia commons

Umenie Východorímskej ríše (Byzancie) môžeme pokojne označiť za súčasť tohto románskeho štýlu, či dokonca za jeho výraznejšiu súčasť. Politické rozdelenie, ktoré stojí často v pozadí rozlišovania medzi románskym a byzantským umením v druhej polovici prvého tisícročia, je skôr pomôckou kategorizovania

historikov, ako cirkevnou a štýlovou realitou. Románske umenie (Byzantínci sa sami označovali ako Romaioi – Rimanovia) je súčasťou schizmatického pravoslavia dodnes. Prvou radikálnou zmenou v štýle cirkevného umenia bol až štýl gotický.

Gotický štýl

Gotický štýl má svoj pôvod vo Francúzsku. V roku 1137 začal opát Suger prestavovať chrám v Saint-Denis, ktorý bol miestom odpočinku francúzskych kráľov. A v rovnakej dobe sa na príkaz arcibiskupa Sangliera začína prestavba katedrály v Sens. Obe stavby boli prerobené v novom štýle, ktorý svojou štíhlosťou, presvetlením, ľahkou eleganciou stál v protiklade k masívnemu, solídному a dalo by sa povedať trochu „ťažkopádnemu“ románskemu slohu. Mnohé gotické prvky boli používané už skôr, v burgundských a normánskych kláštorných stavbách, ale až v 12. storočí sa tento nový, ozdobný francúzsky štýl sformoval do jednoty a postupne sa šíril v kresťanskej Európe. Anglicko prijalo nový štýl takmer okamžite, čo je vzhľadom na previazanosť anglo-normanskej dynastie s Francúzskom pochopiteľné. Čoskoro nový štýl preniká do nemeckých krajín a následne až k nám do strednej Európy. Slovenské gotické pamiatky, ako napríklad Dóm sv. Alžbety v Košiciach, tvoria jedny z najvýchodnejšie položených objektov tohto štýlu v Európe.

Tomuto novému štýlu sa začalo prispôsobovať aj liturgické náradie, mobiliár kostolov, plastika i maľba. Zmena bola celoplošná, zasiahla aj bohoslužobné odevy. Oltáre prijímajú štíhly, vzletný štýl, členito zdobený, v záplave ihlicovitých úponkov, rastlinných motívov. Ani monštrancie, ukrývajúce Najsvätejšiu sviatosť a logicky kruhového charakteru, sa nevyhli zmene. Dochovali sa nádherné schránky, v ktorých je kruhové sklo zasadené, ako kruhové (častokrát ale aj hranaté) okno gotického chrámu, do siločiar gotických chrámových ihlíc, ukazujúcich smerom k nebesiam, k Bohu.

gotický oltár

zdroj: wikimedia commons

Mení sa aj bohoslužobné oblečenie. Ornát zvonovitý, románsky sa mení na ornát gotický, splývavý, menia sa tvary biretov, biskupské barly dostávajú krásne, zatočené a bohato zdobené ukončenia, obetné kalichy, krstiteľnice, ozdobné kovania misálov, to všetko sa prispôsobuje gotickému štýlu.

Gotický štýl býva spájaný v predstavách romantikov s tým „pravým“ katolicizmom, čo je mierne povedané, trochu nespravodlivé k štýlu románskemu. V 19. storočí, najmä v jeho 1. polovici, bol tento štýl spájaný s určitou obnovou katolíckeho kresťanstva po revolučných otrasoch a inšpiroval široké hnutie umeleckého a liturgického obnovovania katolíckej autenticity.

pokračovanie v II. časti

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/cirkevne-umenie-od-apostolov-po-vek-katedral/>

